

**AĞIZ ARAŞTIRMALARIMIZDA YAYGINLAŞMIŞ YANLIŞLIKLAR (3):
“üzüm/yüzüm; öllük/höllük” türeme mi düşme mi?**

**On The Wide Spread Mistakes in Publication of Dialect Researches (3):
Are “üzüm/yüzüm; öllük/höllük” ‘prothesis’ or ‘apheresis’?**

Gürer GÜLSEVİN*

Özet

Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili yayımlarda, yazı dilimizde ünlü ile başlayan bazı

1. “y-” öntüremesi denilen örnekler üzerine:

Bu konu, yani “*inan-/yinan-*” çiftindeki fonetik olayın ne olduğu hususunda Türkologların farklı görüşleri olmuştur. Bizce, yanlış olan “*inan- > yinan-*” tarzındaki öntüreme izahının yapılışı, bu görüşte olanların Türkiye Türkçesi yazı dilini kendi bakış açılarında temele yerleştirmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

Ağız araştırması yayımlarımızda konu ile ilgili verilenlerden bazıları şunlardır (Bizce bunların bir kısmı yanlıştır, yani öntüreme söz konusu değildir):

y- türemesi : *yéřiş-* ‘erişmek’ (AYBASTI, s.35)

y türemesi : *yéřişür* ‘erişmek’, *yindirdi* ‘indirmek’ (ÇÜNGÜŞ-ÇERMİK, s.70)

y türemesi : *yendir-* ‘indirmek’, *yüzüm* ‘üzüm’ (DİYARBAKIR, s.17)

y- < Ø- : *yen-* ‘inmek’, *yaldat-* ‘aldat-’ (ERZİNCAN, s.110)

yaldat- ‘aldatmak’, *yendir-* ‘indirmek’ (ERZURUM, s.31)

y türemesi : *yeriş-* ‘eriş-’, *yen-* ‘inmek’, (KARS, s.140)

y türemesi : *yiz* ‘iz’, *yéndir-* ‘indirmek’ (KEBAN-BASKİL-AĞIN, s.56)

y- türemesi : *yaldat-* ‘aldatmak’ (MALATYA, s.101)

Ünsüz öntüremesi bölgenin sık rastlanan bir olayı değildir. Bazı kelimeler, özellikle aldan-, ırak ve esir kelimeleri önseslerine aldıkları birer y sesi ile söylenirler. Bu kelimeler bölgede yaldanmah, yaldatmah; yırak ve yésir şekillerindedir. Bölgenin bir iki ağzında da ir- ‘eriş-, yetiş-’ kelimesi y öntüremesi ile yir- şeklinde görülür. (NEVŞEHİR, s.83)

y türemesi : *yéřiş-* ‘erişmek’ (ORDU, s.84)

Ø- > y- : *yiri* ‘iri’, *yeriş-* ‘erişmek’, *yen-* ‘inmek’, *yoksuz* ‘öksüz’ (RİZE, s.94-95)⁴

Türkiye’nin çok değişik bölgelerinde (Edirne’den Kars’a kadar) derlenen metinlerde “y-” öntüremesi olarak verilen kelimeler şunlardır: *yaldan-/yaldat-* ‘aldanmak/aldatmak’, *yéřiş-/yeriş-* ‘erişmek’, *yırak/yırak* ‘ırak’, *yiri* ‘iri’, *yiz* ‘izi’, , *yen-dir-/yin-dir-* ‘in-dirmek’, *yoksuz* ‘öksüz’, *yüzüm* ‘üzüm’. Bazı kelimelerin (*yaldan-* ‘aldanmak’, *yendir-* ‘indirmek’) hemen bütün ağzılarda “y-”li şekilleri ile de kaydedilmiş olması da ayrıca dikkate değerdir.

Z. Korkmaz, “*Gramer Terimleri Sözlüğü*” adlı eserinde, “*ünsüz türemesi*” başlığı altında bu tür örnekleri saymıştır: “*ünsüz türemesi: Kelime ön, iç ve son seslerinde kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayı: elbette > helbette, ır > yır, ırak > yırak, igit > yiğit, ...*”⁵. A. Caferoğlu da Fundamenta’da *indür- > yindür-* ve *aldan- > yaldan-* gibi örnekleri verir.⁶ Bunlardan “*elbette > helbette*” örneğinin durumu açıktır. Bir öntüreme söz konusudur. Ancak, “*ırak > yırak, igit > yiğit*” örneklerinde, bir öntüremeden bahsedilemeyeceği kanısındayız. Özellikle Çuvaş Türkçesinde görülen kelime başı “y-“ seslerinin, eski bir uzunluğun kalıntısı olduğunu düşünenler de vardır.⁷

Bu konudaki görüşümüz şudur: Söz konusu kelimelerin (*ırak/yırak, igit/yiğit, üzüm/yüzüm*) ilk hece ünlüleri “dar-düz (ı-i)” ünlülerdir. Bu ünlüler ile, “y” ünsüzü birbirine çok yakın seslerdir. Yani, “ı/i” ile başlayan bir kelimedede “y-” türeyebildiği gibi; “y-” ile başlayan bir kelimenin kök ünlüsü “ı/i” seslerinden birisi ise, baştaki ünsüz düşebilir de. İki olay da fonetik açıdan mümkündür.

⁴ T. Günay, bu bölümü yazarken yukarıdaki örnekleri “öntüreme” olarak vermiş, ancak Eski Türkçedeki şekilleri de göz önüne koyarak “*yırakden*” ve “*yigne*” örneklerinin bu olaya sokulmasının zor olduğuna işaret etmiştir.

⁵ Z. Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 163.

⁶ A. Caferoğlu, “Die Anatolischen und Rumelischen Dialekte”, *PhTF I*, Wiesbaden 1959, s. 254.

⁷ L. Ligeti, “Les voyelles longue en turc”, *JA*, 1938, 177-204; T. Tekin, “Türk dillerinde önsesle y- türemesi”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 4, Ankara 1994, s. 51-66.

Peki o halde, ilgili örneklerde hangisinin gerçekleştiğini tespit edebilmek için hangi ölçülere bakılabilir. Bizce, bu kelimelerin yaşayan lehçelerdeki karşılıkları, ilk bakılması gereken ölçülerdendir. Bilindiği gibi Türkiye Türkçesindeki kelime başı "y-" sesleri, yaşayan diğer lehçelerimizde düzenli olarak "y-, c-, ç-, j-, d-, z-, s-" sesleriyle karşılanmaktadır. Birkaç örnek:

Türkiye Tk.	Kırgız Tk.	Kazak Tk.	Tuva Tk.	Yakut Tk.
y-	c-	j-	ç-	s-
yas	cas	ias	cas	sias

2. “h-” öntüremesi denilen örnekler üzerine:

Kelime başında bazen “h-”li bazen “ç-”li şekillerde bulunabilen örneklerde *tüzüme mi düzme mi*

Türkiye Türkçesi ağızlarında da bu “*p-”lerin devamı olan aslî (*öntüreme* olmayan) “h-”lere rastlamaktayız. 2001 yılında yayımlanan makalemizde, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki “h-”li kelimeleri incelerken, Altay dilleri grubundaki karşılaştırmalar sonucunda, eski bir “*p-”den geldiği düşünülebilecek olanlarını da vermiştik. O listedeki kelimelerden bazıları şunlardır¹⁸:

h a y v a (I) [*hâyve*] Ayva (*Akyazı ve çevresi, *Kandıra-Kc.) (Doerfer II, s.141)

⇒ Ttk. *ayva* ile ilgili. İbn.Müh. *ayva* .(İbn.Müh.14); EAT *hayva*. (TS.1907); Azb. *hevya* (KTLS.38); Tkm. *hayva* (Doerfer I.131); Kmk. *hayva* (Doerfer I.132)

h a p u ç l a m a k Yoğurmak, muncıklamak (*Ayancık-Sn.)

⇒ Ttk. *avuç*, *avuçlamak* ile ilgili. Doerfer’in Türkiye Türkçesi ağızlarındaki aslî h-’ler listesinde bu kelime de bulunmuyor. Ancak, Poppe, kelimeyi Ana Altaycada *p- önsesi ile canlandırıyor: “Moğolca *adqu* < *padqu ‘avuç’ *adqu-* ‘elle yakalamak’, Orta Moğolca *hadqu-* = Mançurca *fat’a* ‘el, ayak, yirtici bir kuşun turnakları’ ” (Poppe I, s.80). Lehçelerimizdeki şekilleri: EsUyg. *adut* ‘avuç, avuç dolusu’ (EUTS.6); DLT. *adut* ‘avuç’, *adutla-* ‘avuçlamak’ (Dizin.8); ME. *awuçla-* ‘avuçlamak’ (ME.94)

h o l t a (I) 1. Olta (Dikici, *Dinar-Af.; Bağılı, *Eğridir-Isp. ...) (Doerfer II, s.142)

⇒ Ttk. *olta* ile ilgili. Çuv. *valda* (Paasonen.198)

h o r a n (II) Biçilmiş tarla (-Ezc.) (Doerfer II, s.142) bkz. *ormak* ‘biçmek’

⇒ Ttk. *or-* ‘biçmek’ ve *orak* ‘orak’ ile ilgili. DLT. *orgak* ‘orak’ (Dizin.441); KB. *or-* ‘biçmek’ (Dizin.345); Hal. *ho.r-* ‘biçmek’ *hograq* ‘orak’ (Doerfer III.134-136); Çuv. *vir-* ‘biçmek’, *serla* ‘orak’ (Paasonen.201,148).¹⁹

h ö l (I) Az ıslaklık: *Buğdaya höl değmiş* (Safranbolu-Zn.; -Ur.; -Gaz.; *Antakya-Tat.; *Gürün-Sv.) 2. Yaş (toprak, çamaşır vb. şeyler için) (Sarica, *Gölköy-Or. ...) (Doerfer II, s.142)

⇒ DLT. *öl* ‘ıslak, yaş, nem’ (Dizin456); EAT. *höl* ‘yaşlık, rutubet’ (TS.1928); Azb. *höl* (Doerfer II.148); Tkm. *hö:l* (Doerfer I.131); Özb. *hol* (Doerfer I.131); Uyg. *höl* (Doerfer I.131); Hal. *hi:l* (Doerfer III.131)

h ö l l ü k (I) [*höl (II)-2*] 1. Kundak çocuklarının altına konulan elenmiş ince toprak (*Sungurlu-Çr.; Sm. ...) bkz. *höl (I)*.

h ö r d ü r m e k Ördürmek (Karakoyunlu, *İğdir-Kr.) (Doerfer, *hör-* ‘weben’ şeklini vermiş (Doerfer II, s.142). bkz. *hörküç (I)*, *hörüük (I)*, *hörüüklemek*, *höyük (I)*)

⇒ Ttk. *ör-* ‘(duvar vs.) yükseltmek, saç örmek’ ile ilgili. KTk. *ör-* ‘yukarı çıkmak, yükselmek’ (OA.126); DLT. *ör-* ‘belirmek, yükselmek’ (Dizin.462); EAT *örü dur-* ‘ayağa kalkmak’ (TS.3122); Azb. *hör-* (Doerfer I.131); Hal. *hiri-* (Doerfer III.133)

h ö r k ü ç (I) [*hörküç*] Hörgüç (İğdecik, İlyas, *Keçiborlu-Isp.; Balkanda, *Beyşehir-Kn.; Fethiye ve köyleri-Mğ.) (Doerfer II, s.138-168). bkz. *hördür-*, *höruk (II)*, *höruklemek*, *höyük (I)*.

⇒ Ttk. *hörgüç* ile ilgili. (*hör-* ‘yükselmek fiili’ + *güç* ‘gülden isim yapan ek’) EAT. *örgüç* (TS.3115); Azb. *hörgüç* (Doerfer I.131); Hal. *hörgüç* (Doerfer III.133)

SONUÇ

1. Türkiye Türkçesi ağızları araştırmalarında, kelime başında “y-”li ve “y-”siz görülen şekillerin başındaki ünsüze “öntüreme” demek yaygınlaşmış bir yanlışlıktır. Bunlar, yaşayan lehçelerdeki şekilleri ile karşılaştırıldığında, bir kısmının “öntüreme” olmayıp, eski bir ünsüzün devamı olduğu anlaşılabilir (ip < yip, gibi).
2. Türk dili ile tarihi ilgisi bulunan Moğolca, Tunguzca gibi dillerdeki şekiller de göz önüne alındığında eski bir “*p-”den geldiği anlaşılan “h-”li bazı kelimelerin Türk dilinde de saklandığına biz de inanıyoruz. Hal böyle olunca, ağızlarımızda “h-” ve “Ø-”li şekillerde yaşayan bazı kelimelerin, eski Türkçedeki ünsüzün devamı olarak geldiği, Arapçadan geçen kelimelerin de geldiği